

ОКСИМОРОН ЯК ЯВИЩЕ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В ГАЗЕТНО-ЖУРНАЛЬНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Досліджено оксиморон як явище вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці. Виділено групи оксиморонних словосполучень як засіб вторинної номінації – зафіксовані в газетно-журнальній публіцистиці 80–90-х рр. XX ст. Проаналізовано структурно семантичні моделі вторинної номінації.

Ключові слова: газетно-журнальна публіцистика, вторинна номінація, оксиморон, оксиморонні словосполучення.

Исследуется оксиморон как явление вторичной номинации в газетно-журнальной публицистике. Выделяются группы оксиморонных словосочетаний как средство вторичной номинации – зафиксированные в газетно-журнальной публицистике 80–90-х гг. XX в. Анализируются структурно семантические модели вторичной номинации.

Ключевые слова: газетно-журнальная публицистика, вторичная номинация, оксиморон, оксиморонные словосочетание.

The oxymoron as a phenomenon of the secondary nomination in newspaper journalism is under study in the thesis. The research distinguishes the groups of oxymoronic phrases as a means of the secondary nomination, recorded in newspaper journalism the 1980–90-ies, within the analysis of the structural semantic model of the secondary nomination.

Key words: press publications, secondary nomination, oxymoron, oxymoron phrase.

Постановка проблеми. Однією з основних функцій мови є номінативна, тобто називання об'єктів навколишнього світу. Механізм мовної номінації – постійний внутрішньомовний процес реагування на появу нових реалій дійсності – працює передусім на активний розвиток лексики як сукупності самодостатніх мовних одиниць, що позначають об'єкти довкілля. «Процес народження нової номінації відзначається закономірною двоступеневістю, – відзначає В. В. Жайворонюк, – суб'єктивацією нового найменування в мовній свідомості колективу, а згодом об'єктивацією його в словнику, галузевому чи загальнономовному» [3, с. 35]. Словник не завжди відбиває появу в мові вторинної номінації (ВН), яка засвідчує надання об'єктові ще однієї назви з іншою мотивацією і з певною метою, зумовленою комунікативними потребами мовців, йдеться, зокрема, про метонімічні або метафоричні номінації, перифрази, оксиморони, евфемізми та ін.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Сьогодні в українському мовознавстві найбільше уваги приділено вивченню окремих форм ВН у художній мові: метафори (Л. О. Пустовіт, О. Б. Вовк, А. П. Загнітко, О. М. Тищенко, Т. Є. Кіс, Т. А. Єщенко та багато ін.), перифраз (Н. М. Сологуб, О. А. Копусь та ін.), оксиморона (Н. М. Бобух, О. О. Тараненко, Ф. Д. Пустова), фразеологічних одиниць (В. С. Калашник), порівняння (Л. В. Голоюх). Явища ВН у засобах масової інформації знаходять комплексне, загальноописове висвітлення як стилетвірні компоненти тексту на матеріалі мови публіцистики 60-х – 80-х рр. XX ст. (І. К. Білодід, Г. М. Колесник, О. Д. Пономарів, Н. М. Сологуб) з урахуванням конструктивного принципу чергування в ній стандарту та експресії. На матеріалі мови газет 80-х – першої половини 90-х рр. розглянуто типи фразеологізмів (Ю. Ф. Прадід), перифраз (О. Г. Тодор), метонімічних перенесень (В. В. Зайцева) у структурі інформаційного тексту.

Досі залишається недостатньо висвітленим таке питання, як вторинна номінація в газетно-журнальній публіцистиці (далі ГЖП), що й визначає актуальність нашої розвідки. Мета нашої статті продиктована активністю функціонування вто-

ринної номінації в газетно-журнальній публіцистиці та потребою дослідження оксиморона в аспекті вторинної номінації. Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання таких завдань: вивчити структурно-семантичні моделі ВН як трансформовані назви об'єкта; виділити групи оксиморонних словосполучень як засобу вторинної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, природа матеріально-го світу така, що все в ньому має свій антипод, свою протилежність. Різко окреслені, гостро виражені протилежності в об'єктивно існуючій дійсності становлять так звані контрасти. Природно, що контрасти характерні для мови, яка відбиває об'єктивну реальність і сама є складовою частиною цієї реальності. Контрасти взагалі і мовні зокрема мають універсальний характер. Це значить, що контрастне в мові є лінгвістичною універсалією [8, с. 18].

Наявність контрастних елементів у тій чи іншій мові спричинена її історичним розвитком, а головне – системністю мовних явищ. Жодна система, у тому числі й мовна, немислима без протиставлювання її складових частин. Але протиставлювання (чи контрастування) елементів мовної системи є водночас і формою її взаємозв'язку. Наукове, лінгвістичне усвідомлення того, що в мові об'єктивно існують взаємозалежні контрастуючі явища, виникло й утвердилось саме тоді, коли вчені почали розглядати її як систему.

У сучасній мовознавчій науці під поняттям «контраст» розуміють «взаємне протиставлення синтагматично супротивних одиниць, протиставлення співіснуючих одиниць» [2, с. 207], відношення між одночасно співіснуючими елементами тексту або, інакше кажучи, відношення між різними класами, утворюваними такими елементами, які здатні вступати в певні сполучення [4, с. 454–455].

Мовні контрасти існують об'єктивно, але мовцями вони можуть використовуватися суб'єктивно залежно від прагматичних і комунікативно-стилістичних завдань висловлювання. Давно помічено, що предмети, явища, ознаки та дії сприймаються краще, виразніше, коли вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками та діями. Відповідно до цього краще, виразніше сприймається й висловлена думка про ці реалії. Ця обставина й спричинилася до того, що контрастуючі одиниці почали використовуватися в усному й писемному мовленні зі стилістичною метою. Невипадково фігури контрасту завжди становили основний зміст усіх риторик, поетик і стилістик [6, с. 171]. Вони є засобом створення експресії вислову. Причому остання ґрунтується на вживанні загальних назв, частотних здебільшого стилістично нейтральних лексем. У новому мовному ряді стимулюється прихована діалектична контрастність мовних одиниць як елементів певної системи. Так, М. Ріффатер, пояснюючи, чому одна й та ж мовна одиниця набуває, видозмінює або втрачає свій стилістичний ефект, стилістичну виразність залежно від свого місця серед інших мовних одиниць, – вказує, що «в мовному ланцюжку стимул стилістичного ефекту [...] полягає в елементах низької передбачуваності, закодованих у одному або кількох складниках, на тлі утворюючих контраст і породжуючих контраст інших складників» [9, с. 207].

Засобами створення стилістичного та семантичного контрасту на основі протиставлення, зіставлення та зіткнення смислів, комунікативно-стилістичних параметрів лексичних одиниць є поєднання у складі одного структурного цілого (речення, словосполучення) елементів, з'єднаних зв'язком сурядності або підрядності. Порівняймо як про таке явище говорить В. А. Чабаненко: «Неабиякий експресивно-стилістичний наслідок дає контрастування логічно й семантично різнопланових мовних елементів. Несподіване для читача (слухача) зближення (зіткнення) слів, словосполучень і фраз, що семантично є дуже далекими й належними до різних логічних площин, робить цілий вислів оригінальним, стилістично виразним, емоційно напруженим» [8, с. 26].

Серед засобів експресивного контрастування, що пов'язані з процесом вторинної номінації, виокремлюється оксиморон. Останній «полягає в навмисному поєднанні слів із протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи» [7, с. 400]. За такою природою оксиморон відносять до номінативно-експресивних фігур мови. Компоненти цієї фігури розгортання взаємоскеровані на створення ефекту увиразнення почуттів мовця.

Н. В. Павлович підкреслювала, що оксиморонні словосполучення повинні відповідати таким вимогам:

«1. Вони є суперечливі в тому сенсі, що одному й тому самому об'єкту дійсності приписуються одночасно властивості «бути а» та «бути не-а». Відповідно, лексеми (або групи лексем) словосполучення такі, що в їх значення входять елементи, які співвідносяться як «а» – «не-а» та займають однакові позиції в семантичній структурі лексем [...]».

2. Синтаксичні словосполучення, які ми вважаємо оксиморонами, містять атрибутивні, координатні та актантні зв'язки» [5, с. 238].

На тлі різноманітних граматичних моделей оксиморона (атрибутивне, об'єктне, обставинне словосполучення, однорідні члени речення, складні слова) відбувається загальний семантичний процес витворення значення оксиморона: «На першому етапі синтезу значення Х та У реалізується як ті ознаки-альтернанти, які знаходяться у відношеннях суперечності, а на другому етапі здійснюється альтернація і протиріччя нейтралізується. Синтез оксиморона – це узгоджена альтернація ознак значень його лексем, така, що спочатку реалізуються ознаки з відношенням протиріччя, а потім здійснюється множинність реалізацій, таких, що якщо Х реалізується як «а», то в У ознака «не-а» не реалізується, тобто в значенні оксиморона із кожної пари суперечливих ознак реалізується лише одна» [5, с. 241].

У світлі сказаного потребує уточнення зміст такого важливого для ГЖП параметра, як той, що експресивність одиниць газетно-публіцистичних текстів виявляється на тлі автоматизованих засобів вираження. Власне, «автоматизованість» для оксиморонних словосполучень-ВН виявляється в дієвості експресії контрасту, що робить вислів оригінальним, образним.

У мові аналізованій ГЖП ми спостерегли активність таких моделей оксиморонного словосполучення:

– атрибутивних: дорослі діти, живий труп, фантастична реальність, солодка гіркота, мертві душі, голосне мовчання, сухі сльози тощо;

– об'єктних: винуватець свята, привабливість антиестетики і под.;

– обставинних: поспішай повільно, фатально таланило, німо кричати і т.ін.

Крім того, ті чи інші оксиморонні словосполучення формують семантичні підгрупи, зорієнтовані на акцентуацію певних станів, ситуацій, актів тощо.

Отже, найбільшою частотністю позначені оксиморонні сполуки, що спрямовані на образне окреслення психічного стану особи. Цікаво, що журналісти використовують як загальномовну сталу сполуку солодкі муки, так і її семантичні варіанти зі стрижневим словом біль, гіркота. Хоча ці вирази не фіксує жодне з відомих лексикографічних джерел, але їх спільне значення можна визначити як «приємний стан, зумовлений душевними переживаннями». Саме позитивно оцінний метафоризуючий прикметник нівелює негативний експресивний зміст стрижневих компонентів сполук – муки («стан, зумовлений фізичними болями, душевними переживаннями тощо», СУМ IV, 824), біль («відчуття фізичного страждання», СУМ I, 186), гіркота («стан переживання болю, біди», СУМ II, 75). Природні в поетичній мові (пор. у В. Сосюри «В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки» ...) ці оксиморонні сполуки входять у нові комунікативно-

стильові умови з певним аперцепційним «досвідом». Наприклад: «Солодкий біль, як після тяжкої праці» (ПіК, 2001, № 18); «Я вже роблю вибір і ступаю на свій шлях, який буде нелегким, але сповненим солодкої муки служіння пам'яті предків» (МУ, 12 груд. 1995); «Солодка гіркота охопила в ту ніч моє серце» (Вестник Кривбасса, 18 лют. 1999).

Семи 'горе' і 'радість' зійшлися в оксиморонній сполуці гірка радість, що асоціюється із переживанням стану радості зі слізьми на очах, із можливими попередніми гіркими втратами, через які людина прийшла до стану радості, розслаблення після стану страждання. Така сполука, на нашу думку, також має статус загальноомовної ВН, пор.: «З відчуттям гіркої радості ветерани зустрічали 56 річницю Великої Перемоги» (ViCC, 2001, № 21).

ВН такого семантичного типу формуються із лексем з ознаками, які Ю. Д. Апресян описує як «більше певної норми – менше певної норми» [1]. Н. В. Павлович характеризує цей тип оксиморонів як такий, де є «видова ознака – видова ознака при загальній родовій» [5, с. 243]. Вона вважає, що поза контекстом така лексика не має реального лексичного обсягу: альтернація ознак дає кілька значень оксиморона.

У мові ГЖП вживаються оксиморонні сполуки, що спрямовані на образне осмислення фізичного стану особи. Зокрема, віку особи – дорослі діти: «Дорослі діти із скляними очима» (УМ, 10 бер. 1992). Це стилістично нейтральна ВН, що позначає сполучення значень «бути дорослим, тобто перестати бути дитиною, змужніти» та «наївна, недосвідчена людина».

Часто в мові ГЖП вживається оксиморонне словосполучення книжного походження, що фразеологізувалося (ФСУМ II, 900) – живий труп («людина, позбавлена будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань і т.ін., байдужа до всього»), пор.: «Бо наркоман – то живий труп, – відгукуються медики, які констатують, – всі намагання позбавити наркомана руйнівного потягу дорівнюють нулю» (УМ, 26 черв. 1992); «Ці люди – живі трупи, вони дивляться на тебе скляними очима, і ти бачиш, що вони тебе ніколи не зрозуміють» (ЛУ, 20 лист. 1997).

Ця ж сполука може реалізувати значення, власне, ближче до прямого, тобто вказувати на важкий фізичний (передсмертний) стан людини, як-от: «Коли їх знайшли, діти були схожі на живі трупи» (Вестник Кривбасса, 18 лют. 1999).

Синтез лексем у таких оксиморонних словосполученнях, за В. Н. Павлович, відбувається за моделлю «незалежна ознака – «вкладена» ознака» [5, с. 245], тобто певна ознака існує одночасно у двох позиціях – у реальності й у свідомості певної особи або в суспільній свідомості, у світі соціальних норм.

Третя група оксиморонних словосполучень – оцінні назви істот:

– за роллю у певній ситуації, напр., винуватець свята: «Довелося передрукувати знову у всьому тиражі за рахунок винуватця свята – автора» (ЛУ, 31 груд. 1998);

– за поглядами і поведінкою, що є їх наслідком, напр., віруючий безбожник: «Віруючий безбожник зарубав свою матір» (УМ, 7 груд. 1999) – про безсовісну, погану людину;

– за манерою поведінки, напр., святий грішник: «Для неї він завжди буде святий, так він святий, святий грішник» (ЛУ, 30 жовт. 1997) – про людину з удаваною святістю, моральною чистотою.

Ключове слово оксиморонних сполук цього семантичного типу – назви осіб із характерними суфіксами -ник, -ець.

Наступні групи оксиморонних словосполучень – абстрактні назви з образно-оцінним компонентом. Так, у номінації фантастична реальність прикметник вказує на міру вияву ознаки: «Пам'ятайте, у Близнюка є притаманна тільки йому фантастична реальність» (УМ, 9 черв. 1992).

В оксимороні привабливість антиестетики взаємоскеровані оцінки «поганий» / «добрий»: «Внесення в костюм «чогось іншого», із чужої сфери, часом породжує образи, де присутня «привабливість антиестетики» (УК, 1995, № 4).

Ще одна група оксиморонних словосполучень – назви станів, процесів із семою ‘говорити’ – ‘мова’, а саме: синоніми голосне мовчання, промовисте мовчання, сполука німо кричати: «Я намагалася докричатися до тебе голосним мовчанням...» (Вестник Кривбасса, 18 лют. 1999); «А коли вже зовсім ніяк дихати, – тяжке, пекуче і дуже промовисте мовчання...» (Дзвін, 2000, № 3); «І «здивовані гриби» після Чорнобиля вже не тішать зору, а німо кричать про смертельну небезпеку» (Дзвін, 2000, № 3). В утворенні таких структур виразно простежується форма оксиморона «теза – антитеза – синтез». Н. В. Павлович відносить такі семантичні структури до типу «видова ознака – родова ознака», де діє принцип нейтралізації родо-видових ознак складників [5, с. 243].

Як бачимо, ВН різняться ступенем спаяності, фразеологізації компонентів. Одні з них потребують пояснювального контексту, як-от: «Постать козака із заплющеними очима, що мертвим мандрує на той світ на човні» (ЛУ, 1998, № 24). Інші ж мають соціально закріплене значення, що відображає найістотніші риси об’єкта дійсності, є лаконічно увиразнювальними засобами стислого й водночас вичерпного визначення предмета чи ситуації, які конденсують набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людей, напр.: «В Італії розкрито грандіозну аферу з «мертвими душами». Люди, офіційно оформлені інвалідами, одержують мільярди лір із державної казни, а насправді здоровісінькі» (ПіК, 1997, № 4). Частина фразеологізованих словосполучень оксиморонного типу – крилаті вислови того чи іншого автора, доречні в контексті теми газетно-журнальної публікації на зразок «Без надії таки сподіваюсь! – говорить про себе Леся Українка» (СУ, 30 трав. 2000).

Висновки. У стилі ГЖП оксиморонні словосполучення як засоби ВН, де лексеми знаходяться в позиції альтернації ознак, є активним засобом посилення експресії вислову, апеляції до мовно-культурної свідомості читача. Експресивність ВН-оксиморону полягає, по-перше, в можливості оцінного, образного позначення об’єкта дійсності, поняття, увиразнення його предметно-логічного значення за допомогою скерованої інтенсифікації ознак, що позначає стрижнева та залежна лексеми словосполучення. По-друге, оксиморонне словосполучення – виразник певного експресивно-стилістичного забарвлення: піднесення, зниження, меліоративності, пейоративності, осуду, іронії тощо залежно від контексту ГЖП.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЛУ – Літературна Україна
МУ – Молодь України
ПіК – Політика і культура
СУ – Самостійна Україна
СУМ – Словник української мови : у 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
УМ – Україна молода
ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. – К.: Наук. думка, 1993.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
3. Жайворонек В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонек // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.

4. Мартине А. Структурные вариации в языке / А. Мартине // Новое в лингвистике. – Вып. 4. – Математические аспекты структуры языка. Лингвистические направления : доклады IX междунар. конгресса лингвистов / сост. В. А. Звенигцев. – М. : Прогресс, 1985. – С. 450–464.
5. Павлович Н. В. Семантика оксюморона / Н. В. Павлович // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 238–248.
6. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський ; відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.
7. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
8. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : моногр. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.
9. Riffaterre M. Stylistic Context / M. Riffaterre // Word. – 1960. – Vol. 16. – P. 207–218.

Terkhanova Olena. THE OXYMORON AS A PHENOMENON OF THE SECONDARY NOMINATION IN NEWSPAPER JOURNALISM.

Research methodology. The article represents the results of researching the secondary nomination's functioning in newspaper and magazine journalism. The methods used corresponds to the ways of studying structural-semantic model of the secondary nomination as a transformed name of object as well as selecting the group of oxymoronic phrases as a means of the secondary nomination.

Results. Means of creating stylistic and semantic contrasts based on contrast, comparison and collision of meanings, communicative and stylistic parameters of lexical units are combined in one structural whole (a sentence, a phrase) of elements. Among the expressive means of contrast associated with the process of secondary nomination, outstanding oxymoron. An oxymoron refers to nominative-expressive figures of speech. In the language of the analyzed newspaper and magazine journalism, the activity of such models oxymoronic phrases (the attribute, the object, the adverbial and so on) is under analysis. In addition, the definite oxymoron phrase forms the semantic subgroups, directed to the accentuation of certain conditions, situations, acts etc.

Novelty. The research is an attempt to analyze the oxymoron phrase as a means of secondary nomination as well as an active means of enhancing the expression of statements, appealing to linguistic-cultural consciousness of the newspaper reader.

The practical significance. The results of the research can be used for the further study of figurative designation of the object of reality and the expression of a particular expressive and stylistic coloring in the context of newspaper journalism.

Надійшла до редколегії 27.10.15.

УДК 007:001:81

Л. В. Хотюн

ПОРТРЕТ ЯК ЖАНР ФОТОЖУРНАЛІСТИКИ. ІСТОРІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

Розглянуто один із видів візуалізації тексту – фотографію. Досліджено портретний жанр фотожурналістики. Зроблено історичну розвідку. Визначено основні функції світлин в інформаційному просторі друкованих ЗМІ та їх трансформації.

Ключові слова: візуалізація, фото, журнал, жанр.